

Sygn. akt II CSK 56/15

WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 6 listopada 2015 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Agnieszka Piotrowska (przewodniczący)

SSN Marian Kocon

SSN Karol Weitz (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa małoletniego M. F. i małoletniej

Ma. F. reprezentowanych przez matkę J. F.

przeciwko G. M. i L. F.

o ustalenie,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym

w Izbie Cywilnej w dniu 6 listopada 2015 r.,

skargi kasacyjnej powodów

od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 6 sierpnia 2014 r.,

**uchyła zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania i
rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Małoletni powodowie Ma. i M. F., reprezentowani przez matkę J. F., działającą przez profesjonalnego pełnomocnika procesowego, w sprawie o zachowek przeciwko L. F., przed Sądem Okręgowym w K., sygn. akt ... 364/11, zażądali stwierdzenia nieważności umowy pożyczki zawartej w dniu 14 czerwca 2009 r. między spadkodawcą A. F. a M. M. (dalej jako umowa pożyczki z 2009 r.), na mocy której A. F. miał otrzymać od M. M. pożyczkę w wysokości 160.000 zł i zobowiązać się do zwrotu kwoty 185.000 zł. Powodowie powołali się na art. 58 § 1 k.c. Wskazali, że pozwana L. F. broniąc się przed żądaniem wypłaty zachowku podniosła zarzut istnienia długu spadkowego w kwocie 185.000 zł, mającego wynikać z umowy pożyczki z 2009 r. Sąd Okręgowy wyłączył żądanie stwierdzenia nieważności umowy pożyczki z 2009 r. do osobnego rozpoznania. Sprawę oznaczono sygn. akt ... 528/13, a jako pozwani oznaczeni zostali M. M. (po wezwaniu do udziału w sprawie) i L. F.

Na rozprawie w dniu 29 lutego 2012 r. powodowie wnieśli o ustalenie nieważności umowy pożyczki z 2009 r. na tej podstawie, że umowa ta nie została podpisana przez A. F., a dający pożyczkę nie miał pieniędzy na jej udzielenie. W piśmie procesowym datowanym na 17 kwietnia 2013 r., które do Sądu Okręgowego wpłynęło w dniu 18 listopada 2013 r., powodowie, podtrzymując swoje żądanie, skonkretyzowali je, wskazując, że jest ono oparte na art. 189 k.p.c. W toku procesu w miejsce zmarłego M. M. wstąpiła po stronie pozwanej G. M.

Sąd Okręgowy, po przeprowadzeniu postępowania dowodowego, w tym także dowodu z opinii biegłego, ustalił, że umowa pożyczki z 2009 r. nie została zawarta. Przedłożona w sprawie kopia umowy pożyczki z 2009 r. nie potwierdza jej zawarcia, gdyż odzwierciedlony na niej podpis A. F. nie pochodzi od niego. W ocenie Sądu Okręgowego inne ustalone w sprawie okoliczności nie dają podstaw do przyjęcia, że A. F. i M. M. zawarli umowę pożyczki. Nie potwierdza tego również nakaz zapłaty z dnia 29 września 2011 r., wydany przez Sąd Rejonowy w L. przeciw L. F. na rzecz M. M. w sprawie o sygn. akt ... 105312/11, który uprawomocnił się wskutek tego, że L. F. nie wniosła od niego sprzeciwu. Nakaz ten

zresztą nie wywołuje żadnych skutków prawnych wobec powodów, którzy nie byli stroną postępowania zakończonego jego wydaniem.

Skoro umowa pożyczki z 2009 r. nie została zawarta, to powodowie powinni byli żądać ustalenia jej nieistnienia, a nie ustalenia jej nieważności. Czym innym jest czynność prawna nieważna, a czym innym czynność nieistniejąca. Sąd nie mógł uwzględnić żądania ustalenia nieważności umowy, która nie została zawarta. Choć podanie kwalifikacji prawnej roszczenia przez powodów nie jest wymagane, a sąd związany jest jedynie ich przytoczeniami faktycznymi, to jednak odmiennie należy ocenić sytuację, w której stronę – jak w niniejszej sprawie – reprezentuje fachowy pełnomocnik. W sytuacji, w której podając podstawę faktyczną powołuje się on stanowczo i jednoznacznie na przesłanki nieważności z art. 58 § 1 k.c., żądając ustalenia nieważności umowy, a nie ustalenia jej nieistnienia, orzeczenie przez sąd o ustaleniu nieistnienia umowy byłoby wyrokowaniem co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem pozwu i doprowadziłoby do naruszenia art. 321 § 1 k.p.c.

Z tych względów Sąd Okręgowy wyrokiem z dnia 7 lutego 2014 r. oddalił powództwo powodów.

Od tego wyroku apelację wnieśli powodowie, powołując zarzuty naruszenia art. 189 w zw. z art. 34 k.p.c., art. 58 i art. 5 k.c. oraz art. 321 § 1, art. 187 i art. 225 k.p.c. Apelację tę Sąd Apelacyjny oddalił wyrokiem z dnia 6 sierpnia 2014 r.

Sąd drugiej instancji podzielił ustalenia faktyczne Sądu pierwszej instancji. Nie podzielił zarzutów podniesionych w apelacji. Wskazał, że powództwo o ustalenie na podstawie art. 189 k.p.c. ma szerszy zakres przedmiotowy niż to wynika z brzmienia tego przepisu, gdyż możliwe jest nie tylko żądanie ustalenia istnienia albo nieistnienia prawa lub stosunku prawnego, ale też żądanie stwierdzenia/ustalenia nieważności czynności prawnej jako sprzecznej np. z art. 58 § 1 lub 2 k.c. Powództwo oparte na art. 189 k.p.c. może także obejmować pośrednie ustalenie istnienia albo nieistnienia stosunków prawnych wygenerowanych w następstwie podjęcia kwestionowanej czynności prawnej albo

w następstwie wydania orzeczenia w przedmiocie ważności dokonanej czynności prawnej.

Powództwa oparte na art. 189 k.p.c. mogą mieć różne żądania o różnych podstawach w przepisach prawa materialnego. Powodowie żądali stwierdzenia nieważności umowy pożyczki z 2009 r., wskazując na art. 58 § 1 k.c., nie powołując jednak w uzasadnieniu żądania okoliczności wskazujących na sprzeczność umowy z art. 58 § 1 k.c. Mimo rozszerzenia okoliczności mających uzasadniać żądanie na fakty wskazujące na to, że umowa pożyczki z 2009 r. nie została zwarta, nie zmienili żądania, gdyż nadal wnosili o ustalenie jej nieważności. Dopiero w apelacji wnieśli nowe, adekwatne do ustaleń Sądu pierwszej instancji, żądanie o ustalenie, że umowa pożyczki z 2009 r. nie została zawarta. Ze względu na art. 383 k.p.c. taka zmiana powództwa nie mogła jednak odnieść skutku. W rezultacie Sąd Apelacyjny podzielił pogląd Sądu Okręgowego, że żądanie powodów o ustalenie nieważności umowy pożyczki z 2009 r. nie mogło być uwzględnione w sytuacji, w której zostało ustalone, że nie została ona zawarta. Przepis art. 321 § 1 k.p.c. wyłączał natomiast orzeczenie o ustaleniu nieistnienia umowy pożyczki z 2009 r.

Powodowie zaskarżyli wyrok Sądu Apelacyjnego z dnia 6 sierpnia 2014 r. w całości. W skardze kasacyjnej w ramach pierwszej podstawy kasacyjnej (art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c.) zarzucili naruszenie art. 189 k.p.c. w zw. z art. 58 § 1 i art. 60 k.c., a w ramach drugiej podstawy kasacyjnej (art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c.) – art. 321 § 1 w zw. z art. 187 § 1 w zw. z art. 189 k.p.c. Na tych podstawach wnieśli o uchylenie i zmianę zaskarżonego wyroku przez orzeczenie, że umowa pożyczki z 2009 r. jest nieważna, albo o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania względnie o uchylenie tego wyroku i poprzedzającego go wyroku Sądu Okręgowego w K. z dnia 7 lutego 2014 r. i przekazanie sprawy temu Sądowi Okręgowemu do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Naruszenia art. 321 § 1 w zw. z art. 187 § 1 i art. 189 k.p.c. (uwzględniając art. 391 § 1 k.p.c.) powodowie dopatrują się w tym, że Sąd drugiej instancji uznał,

iż ich żądanie było nieprawidłowo sformułowane, podczas gdy wskazali oni dokładnie taką samą podstawę faktyczną, na której Sąd ten oparł rozstrzygnięcie, a tylko samo żądanie nazwane było „stwierdzeniem” (potem „ustaleniem”) „nieważności” umowy, natomiast według Sądu powinno być nazwane „nieistnieniem” umowy. Jakkolwiek powodowie podjęli próbę wykazania w skardze kasacyjnej, że istnieją kontrowersje co do odróżnienia nieważności umowy od jej nieistnienia, a nawet wątpliwości co do tego, czy w ogóle można mówić o „czynności prawnej nieistniejącej”, to powstały na gruncie ich skargi kasacyjnej problem prawny ma w rzeczywistości nieco szersze tło.

Sądy pierwszej i drugiej instancji, uznając, że nie jest możliwe potraktowanie żądania powodów jako zmierzającego do ustalenia nieistnienia umowy pożyczki z 2009 r., skoro domagali się oni „stwierdzenia (ustalenia) nieważności” tej umowy, nie rozważyły treści art. 189 k.p.c., na który powodowie się powoływali, jak również zaniechały dokonania wykładni ich żądania przy uwzględnieniu powoływanej przez nich jego podstawy faktycznej.

Z treści art. 189 k.p.c. wynika, że powód może żądać ustalenia istnienia albo nieistnienia konkretnego stosunku prawnego lub prawa. Gdy żądanie zmierza do ustalenia nieistnienia stosunku prawnego, jego podstawę faktyczną mogą stanowić w szczególności takie okoliczności faktyczne, które wskazują na to, że mająca być źródłem tego stosunku czynność prawna (np. umowa) jest nieważna albo w ogóle nie została dokonana (np. z powodu tego, że nie zostało złożone oświadczenie woli lub nie zostały złożone oświadczenia woli). Zarówno nieważność czynności prawnej, jak i jej nieistnienie (brak tej czynności) powodują, że stosunek prawny, który miałby z czynności prawnej wynikać, nie powstaje, a zatem nie istnieje.

Z punktu widzenia art. 189 k.p.c. formułowanie w takim wypadku żądania jako zmierzającego do ustalenia (stwierdzenia) nieważności lub nieistnienia czynności prawnej (umowy) stanowi często stosowany, ale niezbyt precyzyjny skrót myślowy, utożsamiający zdarzenie prawne mające być źródłem stosunku prawnego z tym stosunkiem (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 23 września 2010 r., III CZP 57/10, OSNC 2011, Nr 2, poz. 14). Takie żądanie należy kwalifikować w drodze jego wykładni – zarówno wtedy, gdy obejmuje tylko ustalenie

(stwierdzenie) nieważności, jak i wtedy, gdy obejmuje tylko ustalenie nieistnienia czynności prawnej – tak samo, tj. jako zmierzające do ustalenia – w myśl art. 189 k.p.c. – nieistnienia stosunku prawnego, który miałby wynikać z tej czynności prawnej, a okoliczności, które są powoływane jako motywacja dla twierdzenia o nieważności lub nieistnieniu czynności prawnej (umowy) – jako jego podstawę faktyczną.

Uznanie w świetle okoliczności powołanych jako podstawa faktyczna żądania, że czynność prawna jest nieważna albo nieistniejąca bądź dotknięta inną sankcją jej wadliwości powodującą, że stosunek prawny, który miałby z niej wynikać, nie istnieje, stanowi wówczas jedynie przesłankę rozstrzygnięcia o żądaniu, a nie sam przedmiot tego rozstrzygnięcia. Praktykowany uproszczony sposób sformułowania żądania pozwu przez odniesienie się do samego następstwa wadliwości czynności prawnej nie wiąże sądu w tym sensie, że sąd ten stosując prawo materialne dokonuje własnej kwalifikacji faktów wskazanych przez stronę. Nieprawidłowe wskazanie skutków wadliwości czynności prawnej nie wyznacza więc granic żądania w rozumieniu art. 321 § 1 k.p.c., jak również nie uzasadnia oddalenia powództwa w wypadku, gdy sąd przyjmie inne następstwo wadliwości czynności prawnej niż to, które wskazał powód.

W niniejszej sprawie powodowie sformułowali swoje żądanie w ten sposób, że domagali się stwierdzenia (potem także ustalenia) nieważności umowy pożyczki z 2009 r., powołując się na art. 58 k.c. Później podstawę faktyczną uzupełnili jednak twierdzeniem, że A. F. nie podpisał umowy pożyczki z 2009, a zatem nie złożył oświadczenia woli koniecznego do jej zawarcia. Powoływali się przy tym na art. 189 k.p.c. Wykładnia tak określonego żądania i jego podstawy faktycznej, choć – niezbyt precyzyjnie – formułował je fachowy pełnomocnik, powinna prowadzić do wniosku, że powodowie domagali się ustalenia nieistnienia stosunku prawnego pożyczki, gdyż umowa pożyczki z 2009 miała być nieważna, a ponadto nie została zawarta wskutek braku oświadczenia woli A. F. Nie było w związku z tym podstaw do oddalenia powództwa z powołaniem się na to, że powodowie żądali ustalenia (stwierdzenia) nieważności umowy pożyczki z 2009 r., gdy w postępowaniu sąd ustalił, że umowa ta nie została zawarta. Zarzut naruszenia art. 321 § 1 w zw. z art.

187 § 1 i art. 189 k.p.c. (uwzględniając art. 391 § 1 k.p.c.) jest wobec tego w pełni uzasadniony i przesądza o konieczności uchylenia zaskarżonego wyroku z dnia 6 sierpnia 2014 r.

Rozpatrywanie zarzutu naruszenia art. 189 k.p.c. w zw. z art. 58 § 1 i art. 60 k.c. jest w związku z tym bezprzedmiotowe.

Z tych względów, na podstawie art. 398¹⁵ § 1 oraz art. 108 § 2 w zw. z art. 398²¹ k.p.c., Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji.

eb